

BIBLIOTEKA
SHTETIT

949.65.01

M82

ZEF MIRDITA

STUDIME DARDANE

Botohet në bazë të origjinalit:

Zef Mirdita

Studime Dardane

Prishtinë, 1979

PARATHËNIE

Dardanët kanë qenë një nga fiset e mëdha e të rëndësishme ilire. Deri vonë problemi i dardanëve dhe i Dardanisë pak ka tërhequr vëmendjen e studiuesve. Por, në ato pak studime ekzistuese, duhet thënë, se nuk kanë munguar edhe mendime të padrejta dhe të paargumentuara rreth shumë çështjeve të rëndësishme të historisë dhe të kulturës materiale e shpirtërore të dardanëve, duke filluar nga çështja e etnogjenezës së tyre. Ato janë ndërlikuar nga mungesa e kërkimeve arkeologjike në trevën e Dardanisë.

Libri «Studime dardane» i autorit kosovar Zef Mirdita, ndriçon historinë e lashtë të fisit ilir të dardanëve dhe përfaqëson një kontribut të vlefshëm shkencor në këtë fushë. Në «Studime dardane» përfshihen gjashtë kumtesa, të lexuara në konferenca e simpoziume të ndryshme. Ato janë: 1) Mbi etnogjenezën e dardanëve; 2) Strukturat politike, shoqërore dhe ekonomike të fiseve ilire në dritën e të dhënave të autorëve të lashtë; 3) Rreth çështjes së lokalizimit e të identifikimit të disa vendbanimeve dardane në kohën pararomake; 4) Çështja e urbanizimit të Dardanisë në kohën e pushtimit romak; 5) Rreth çështjes së romanizimit të dardanëve dhe 6) Çështja e lokalizimit dhe e identifikimit të disa vendbanimeve në Dardani dhe në Dacia Mediterranea në kohën bizantine të hershme.

Në pesë nga kumtesat e përmbledhura në «Studimet dardane» trajtohen problemat e çështje që lidhen drejtpërdrejt dhe vetëm me dardanët. Në studimin e dytë autori ka trajtuar

problemin e strukturës politike, shoqërore e ekonomike në një kuadër më të gjerë, ku janë përfshirë të gjitha trevat ilire.

Në studimet e tij mbi problemet e çështjet e ndryshme rreth dardanëve autori në përgjithësi është përpjekur jo vetëm të parashtrojë mendimet dhe arritjet kryesore të studiuesve të ndryshëm në disa aspekte, por edhe t'i ballafaqojë ato me kërkimet e reja dhe rezultatet e reja, t'i shqyrtojë ato në frymën e një diskutimi kritik.

Në studimin e parë mbi etnogjenezën e dardanëve jepet një pasqyrë mjaft e plotë e mendimeve të dhëna nga dijetarët duke filluar nga parahistoria e protohistoria; këtu gjejmë të radhiten dëshmitë e autorëve të lashtë, provat e kërkimeve të reja gjuhësore, në radhë të parë të onomastikës, dhe në fund materiali arkeologjik. Gjatë shqyrtimit të problemit nëpërmjet të dhënave të mësipërme, autori arrin në një konkluzion logjik dhe të argumentuar se dardanët janë me prejardhje ilire dhe provon paqëndrueshmërinë e pikëpamjes jo të drejtë që u mohonte dardanëve prejardhjen e tyre ilire.

Një vend e vëmendje më e madhe në libër i është kushtuar problemit të strukturave politike, shoqërore e ekonomike të fiseve ilire mbi bazën e të dhënave të autorëve të lashtë. Tre çështjet themelore, të trajtuara secila veçmas, janë shqyrtuar, sipas autorit, në një aspekt të ri. Pikërisht kjo ka bërë që ai të arrijë të japë një mendim të përgjithësuar mbi bazën e autopsisë së burimeve të shkruara dhe kjo pas një analize të gjerë e të thellë të tyre.

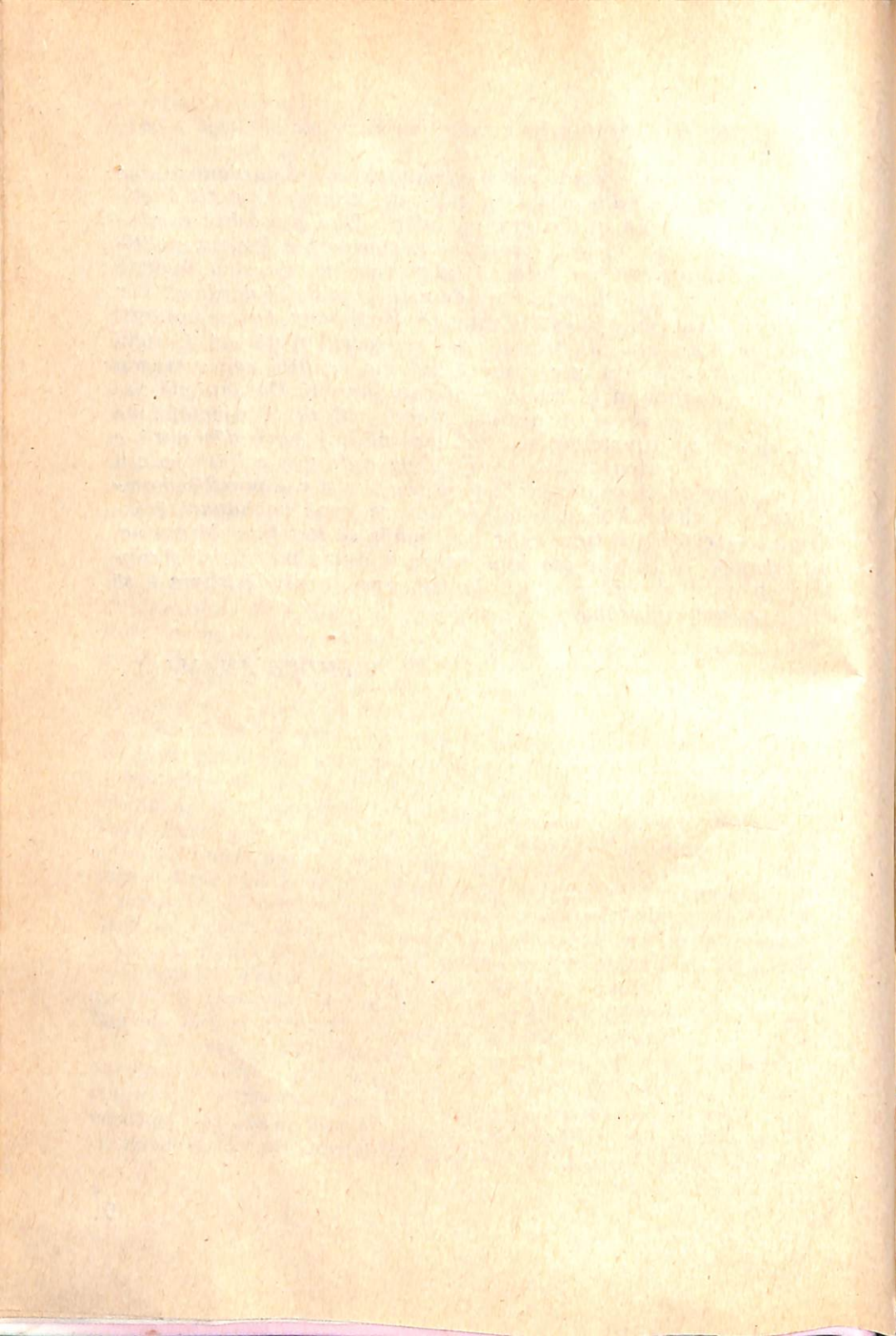
Me shumë interes janë edhe kumtesat apo studimet e tjera, të cilat gjithashtu trajtojnë çështje themelore të historisë së dardanëve. Mendime që meritojnë vëmendjen e lexuesit janë dhënë në studimin mbi disa vendbanime të hershme dardane. Fjala është për kundërshtimin e përpjekjeve të disa historia-nëve të huaj, për t'i paraqitur dardanët si «barbarë», si një popullsi që nuk e arriti dot atë shkallë të zhvillimit ekonomik e shoqëror që arritën fqinjët e tyre, duke përfshirë edhe fiset ilire të Jugut, dhe Dardaninë si një trevë me vendbanime fshatare. Midis të tjerave, në studimin e përmendur, lokalizohen qytetet Sintia e Damastion dhe në vendin e penestëve qytezat e Uskanes, Draudakut e Oeneut. Të gjitha këto vendbanime autori arrin t'i lokalizojë në treva dardane.

Çështjen e urbanizimit, të karakterit të vendbanimeve dardane, autori e gjurmon edhe në periudhën pasuese, në periudhën e pushtimit romak. Edhe këtu bëhet një orvatje, me rezultate pozitive, për të dhënë një kuadër sa më të plotë të urbanizimit të Dardanisë dhe madje kalohet edhe më tej

duke shpjeguar karakterin e vendbanimeve në shekujt e parë të erës sonë.

Dy studimet e fundit, ai i «romanizimit» të dardaneve dhe tjetri që trajton edhe çështjen e identifikimit të qytetit Justiniana Prima, janë gjithashtu me vlerë. Dhe kjo është e kuptueshme: për të parin sepse zbulon synimet e Romës, politikën e romanizimit në faza të ndryshme, e cila sido të ketë qenë është bërë në kurriz e në dëm të popullsisë dardane. Për të dytin, çështja e identifikimit të Justiniana Prima, qytetit të themeluar nga Justiniani — kryepeshkopatë në Cariçin Grad apo në Skupi, sigurisht është me rëndësi sepse tregon për një vendbanim të madh e të zhvilluar në Dardani në periudhën e herëshme bizantine. Mendojmë se të njëvlefishme dhe që duan gjurmuar e studiuar më tej janë dëshmitë e materialit arkeologjik dhe të një togu qytezash e kështjellash që tregojnë qartë se dardanët janë ruajtur si një popullsi kompakte për gjithë kohën e lashtë dhe se kanë vazhduar të jetojnë në truallin e tyre edhe pas kohës së hershme bizantine, në mesjetë. Si të tillë ata janë paraardhësit e popullsisë shqiptare, banorë të sotëm të Dardanisë, pjesë e rëndësishme e së cilës ka qenë Kosova.

SKËNDER ANAMALI

I. MBI ETNOGJENEZËN E DARDANËVE

Territori i Jugosllavisë, nga aspekti morfologjik dhe i ndryshimeve hidrologjike dhe klimatike, në krahasim me vendet e tjera, nuk paraqet një tërësi. Ai është ndarë në gjashtë zona antropogjeografike, që janë: zona e Adriatikut, alpine, panonike, qendrore, jugore dhe kalimtare. Kjo ndarje shfaqet që në shtresat etnokulturore të neolitit¹. Por, përkundrejt tërësive të përcaktuara, këto zona nuk janë të ndara në mënyrë të përkufizuar me që në to përfshihen edhe zonat fqinje. Ky fakt pasqyrohet më së miri në zonën qendrore të Ballkanit, në të cilën bëjnë pjesë Serbia, Kosova, pjesa lindore e Malit të Zi dhe Maqedonia Veriore, e cila është, edhe pse e rrethuar me male të larta, nëpërmes luginës së Moravës dhe Vardarit, e hapur kah bota egjeane dhe, nëpër luginën e Drinit të Bardhë nëpër rrafshin e Kosovës kah perëndimi, e me luginën e Ibrit dhe të Neretvës që lidhet me territorin adriatik, bie nën ndikimin mesdhetar, që në kohën e neolitit të hershëm². Veç kësaj, çdo zonë është e ndarë në nënzona. Për një ndarje të tillë ndikon edhe vetë konfiguracioni i reliefit. Kështu, bie fjala, vetë zona qendrore e Ballkanit, e cila njëherësh ishte edhe trevë e dar-

1 Krh. Alois Benac, *Les groupes neolithiques en Yougoslavie*, në: *Actes du Ier congrès*, v. II, 185.

2 Krh. A. Benac, *vep e cit.* 195; Vojislav S. Radovanović, *Geografske osnove Južne Srbije*, në: *Spomenica* 17.

danëve, është e ndarë në pjesën qendrore ose Rashkën, në pjesën e Vardarit ose territorin e Maqedonisë dhe në Kosovën, si territor qendror i trevës së dardanëve.

Sidoqoftë, edhe këto nënzona, për shkak të karakteristikave specifike, formojnë tërësi të veçanta dhe njihen edhe me shtresa kulturore specifike. Përsa i përket popullimit dhe jetesës, mund të supozohet se këto territore kanë qenë të banuara që në kohët më të lashta, ndoshta edhe në kohën e paleolitit³, edhe pse deri më tash në këtë territor janë zbuluar vetëm pjesërisht disa lokalitete të kësaj periudhe. Por ajo që për paleolitin mund të supozohet në bazë të analogjisë me viset e tjera të Gadishullit Ballkanik, për periudhën e neolitit është më e qartë, megjithëqë njohja dhe sondazhi sistematik i territorit qendror të dardanëve dhe sidomos Kosova, ku gërmimet dhe kërkimet arkeologjike kanë filluar në 50-vjetshin e shekullit tonë⁴, japin një pamje të mjaftueshme. Këto kërkime kanë treguar se kjo pjesë qendrore ka qenë e përfshirë me të njëjtat kultura të neolitit me nuanca specifike kohore dhe dikudiku edhe tipologjike, me disa variante lokale. Kështu grupi etnokulturor i Starçevos në përgjithësi paraqitet në luginat e lumenjve sikundër në Stublinë në Supskoj⁵, Crnokalaçka Bara në Razhnji⁶, Bubanji në Nish⁷, në Kosovë Tjerrtonja në Prish-

3) Që pjesa më e madhe e Gadishullit Ballkanit ishte e banuar në periudhën e paleolitit dëshmojnë gjetjet arkeologjike në Crvena Stijena mbi Trebishnicë, në Kroaci në kodrinën Kushnjakovo, në Krapinë, në Sërbi Risovaça në Arangjelovac, Gradac në Kragujevc e gjetkë; mandej në Thesali, Rumani dhe Bullgari. Krh. A. Benac, *Starije kameno doba*, në: *Kulturna Istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1966, 13; Po ai: *Studije o Kamenom i bakarnom dobu u Sjeverozapadnom Balkanu*, Sarajevo 1964 9-20; A. Benac, — M. Brodar, *Crvena Stijena*, në GZM, N. S. XIII (1957), 21-64; Dragutin Kramberger — Gorjanović, *Pračovjekiz Krapine*, Zagreb 1918.

4) Krh. M. dhe D. Garašanin, *Arheološka nalazišta u Srbiji*, Beograd 1951. M. Garašanin. *Iz prvobitne istorije Kosova i Metohije*, në: *Muzeji 3-4(1949)* 57 ss; R. Galović, *Uvod u praistoriju Kosova i Metohije*, në: *GMKM I* (1956), 207-218.

5) Krh. M. Garašanin, *Praistorija na tlu SR Srbije*, I, 100, D. Garašanin — Arandjelović, *Starčevačka kultura*, Ljubljana 1954.

6) Krh. R. Galović, *Arheološki pregled*, 2 (1960), Beograd.

7) Krh. A. Oršić-Slavetić, *Bubanja, eine vorgeschichtliche Ansiedlung bei Niš*. M.P.K. der Akademie der Wissenschaft IV (1-2, Wien 1940).

tinë⁸, Zhitkovci në Mitrovicë⁹, Gladnica në Graçanicë¹⁰, Rudniku i Kosovës, Gornje Budrige dhe në Maqedoni Zelenikovë në Shkup¹¹. Grupi etnokulturor i Vinçës, i cili ka qenë i përhapur në luginat e lumenjve që derdhen në Savë dhe Danub dhe i cili është karakteristik për neolitin e mesëm dhe atë të vonë është i përhapur në pjesën e gjerë të territorit qendror të Gadishullit Ballkanik. Lokalitet tipik, sipas të cilit e ka marrë edhe emrin i tërë grupi etnokulturor është Vinça¹², në afërsi të Beogradit, pastaj në Banjicë¹³ etj. Në pjesën qendrore të territorit dardan grupi etnokulturor i Vinçës paraqitet në variant të veçantë, i cili është i njohur edhe si variant kosovaromoravian jugor¹⁴. Lokalitetet e njohura të këtij varianti në Kosovë janë: Tjerrtorja afër Prishtinës¹⁵, Valaçi¹⁶, Fafosi¹⁷, dhe Zhitkovci në territorin e Karagaçit afër Mitrovicës¹⁸ etj; kurse në territorin e Moravës së Jugut janë: Pavlovci afër Vranjës, Ploçniku afër Kushumlisë, Malça afër Nishit etj.

Të gjitha këto lokalitete me shtresëzimet kulturore të Starçevos dhe të Vinçës flasin për aftësitë e mjedisit të hapur për ndikimet e veçanta nga jashtë, që vinin nëpërmes komunikimeve natyrore, për thithjen e arritjeve të kulturës materiale

8 Disa elemente të qeramikës që janë zbuluar në lokalitetin Tjerrtorja (Predionica) e lidhin këtë lokalitet edhe me kulturat neolitike të Azisë së Vogël. Krh. Emil Čerškov, *Arheološka zbirka Muzeja Kosova i Metohije*, në: GMKM I (1956), 368-378.

9 Krh. Nikola O. Tasić, *Zitkovac i neki problemi relativnog hronološkog odnosa neolitskih i eneolitskih naselja na Kosovu i dolini Ibra*, në: Glasnik Srpske Akademije Nauka XI/1, Beograd 1959, 78-80.

10 Krh. J. Glišić — B. Jovanović, *Praistorisko naselje nga Gladnicama kod Gračanice*, në: GMKM II (1957), 223-233.

11 Krh. A. Benac, *Les groupes neolithiques...*, 195.

12 Krh. M. Vasić, *Praistoriska Vinča I-IV*, Beograd 1932-1936; Po ai: *Kroz kulturni sloj Vinče I-II*, në Spomenik SAN, N.S.C/2 Beograd 1950. 1877; Po ai: *Odnos Vinčine plastike prema arčkoj arhaijskoj plastici-Htensko-agrarni kult u Vinči*, në: Glas SAN, N.S.CC III/1 1951, 1-60.

13 Krh. J. Todorović — A. Cermanović, *Banjica, naselje vinčanske kulture* Beograd 1961.

14 Krh. J. Glišić, *Specifičnost kulture vinčarske grupe na Kosovu i Južnom Pomoravlju*, në: GMKM IV-V (1959-1960), 245-254.

15 Krh. R. Galović, *Predionica, neolitsko naselje kod Prištine*, Pristina 1959.

16 Krh. N. O. Tasić, *Praistorisko naselje kod Valaca*, në: GMKM II (1957) 3-63, Po ai: *Završna i straživanja na praistoriskom naselju kod problema relativnog hronološkog odnosa neolitskih i eneolitski naselja na Kosovu i u dolini Ibra*, në: GMKM (1958) 11-49.

17 Krh. B. Jovanović, *Stratigrafija naselja vinčanske grupe kod Kosovske Mitrovice*, në: GMKM VI (1961) 9-78.

18 Shih shënimin 16.

të botës mesdhetare, me fjalë të tjera tregojnë ekzistencën e lidhjeve të ngushta me territorin egjean dhe qikladik. Për një lidhje të tillë, ndër të tjera, flasin figurinat plastike dhe sidomos altari i vogël prej dheu të pjekur, dhe shumë fragmente. Kur këtyre u bashkëngjitet edhe elementi i gjarprit, si motiv plastik i qeramikës së pikturuar, të gjitha këto na bëjnë të ditur se grupi etnokulturor i Vinçës i përket kompleksit mesdhetar, apo anatolian¹⁹. Si grupi kulturor i Starçevos, ashtu edhe ai i Vinçës, nga aspekti kronologjik, është i përcaktuar relativisht mirë²⁰. Një

19 Duke lënë mënjanë B. Gavelen, *Vinçin kulturni i kompleks, në: ZEF VIII-1,12n.23* i cili mendon se në sajë të gjëndjes së tashme të shkencës, veçanërisht të arkeologjisë prehistorike dhe të karakterit të vetë kulturave neolitike, është herët të konsiderohet përfundimisht e zgjidhur; prapëseprapë pjesa më e madhe pajtohet me mendimin se kulturat neolitike në Ballkan kanë origjinën e tyre juglindore, apo nga kompleksi anatolo-egjean, Krh. V. G. Childe, *Danube prehistory*, Oxford 1929; Po ai: *Prehistoric Migrations in Europe*, Oslo 1950; Po ai: *L'aube de la civilisation européenne IV*, edit. Paris 1949; Po ai: *The prehistory of European Society* London 1958; Fritz Schachermayer, *Prähistorische Kulturen Griechenlands*, në: PWRE 1954, cal. 1949 ss; Po ai: *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Stuttgart 1955; K. Bittel, *Grundzüge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasiens* 2. edit. Tübingen 1959; M. V. Garašanin, *Hronologija Vinčanske grupe*, Ljubljana 1951; Po ai: *Jedan osvrt na prvobitni istoriju naše zemlje*, në: JG 2 (1948), 65-78; Po ai: *Iz istorije mladjeg neolitika u Srbiji i Bosni*; në: GZM u Sarajevu, N.S. IX (1954) 5-29; Po ai: *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien* 29, Bericht der Römisch-germanischer Kommission, Frankfurt/Main 1950; Po ai: *Der Übergang von Neolithikum zur frühen Bronzezeit auf dem Balkan und an der unteren Donau*, në: *L'Europe a la fin de l'age de la pierre*, Praha 1961, 15-43; A. Benas, *Studien zur Stein-und Kupferzeit im Nordwestlichen Balkan*, 42, Bericht der Römisch-germanischen Kommission, Frankfurt/Main 1962.

20 Krh. D. Garašanin — Arandjelović, *Starčevačka kultura*, Ljubljana 1954, V. M. Garašanin, *Hronologija Vinčanske grupe*, Ljubljana 1951, Po ai: *Zur Frage des Beginns der Vinča Kultur*, në: AJ (1954); Po ai: *O poreklu i hronologiji Balkanskog neolita*, në: *Starinar N.S. VII-VIII (1956-57) 29-34*; VI. Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel-und Südosteuropas*, Berlin 1949, 65-70 ss. Është interesant për t'u theksuar se përcaktimi i kronologjisë absolute me metodën C-14 jo vetëm që ndryshon gati për 1000 vjet nga metoda klasike, por edhe rezultatet nuk janë gjithëkund të njëjta. Kështu psh. në Evropë disa data janë më të larta në krahasim me viset e Mesdheut Lindor, gjë që del kontradiktore siç shihet nga vetë gjetjet arkeologjike të këtyre viseve. Veç kësaj, është konstatuar ndikimi i fushës magnetike të tokës në radioaktivitet në periudha të ndryshme dhe vise të ndryshme, kështu që edhe këtu shihet ndryshimi i vleftës së metodës së përmendur (Krh. M. Vladimír Dumitrescu, *Quelques aspects des synchronismes entre les cultures neolithiques et de la periode de transition vers l'age du bronze de l'Europe Sud-Orientale d'une part et le monde égeo-anatolien, d'autre part*. Corraport. IIème congrés internationale des études Sud-Est Européen, Athènes, 7-13 mai 1970 4).